

اسکندر، ایرانی؟

تحلیلی از عباس پورگرامی

حکیم ابولقاسم فردوسی، ابر مرد بی بدیل ادب ایران، پادشاهی اسکندر را با دقت و مهارت بسیار سروده و برای پارسی زبانان به یادگار گذاشته است. این داستانی است طولانی، پر ماجرا، و بحث انگیز از تولد و پادشاهی اسکندر و پیروزی او در جنگ های متعدد بویژه علیه ایران که منجر به انحلال سلسله هخامنشی شد. نکته بحث انگیز در این داستان، ایرانی بودن اسکندر از طرف پدر و رومی بودن او از جانب مادر است

داستان از انجا آغاز می شود که داراب بعد از شکست دادن شعیب تازی به روم لشکر کشی می کند. در سه روز اول جنگ تعداد زیادی از دو سپاه کشته می شوند و در روز چهارم سپاه روم متواری شده و جنگ با پیروزی ایران به پایان می رسد. قیصر روم فیلقوس با پذیرش شکست به داراب پیشنهاد صلح می دهد و موافقت می کند که دخترش ناهید را به همسری داراب در آورد. ناهید که بانویی بسیار زیبا است با کاروانی مملو از طلا و جواهر و همراهی کنیزان راهی ایران می شود

دو رزم گران کرده شد در سه روز
چهارم چو بفروخت گیتی فروز

گریزان بشد فیلقوس و سپاه
یکی را نبد ترگ و رومی کلاه

یکی دختر دارد این نامدار
به بالای سرو و به رخ چون بهار

بدان شاد شد فیلقوس و سپاه
که داماد باشد مرو را چو شاه

شبی در همبستری با ناهید، داراب از نفس او که بوی بدی می دهد از رده می شود و بستر را ترک می کند. پزشکان از گیاهی که رومیان اسکندر می نامند دارویی درست می کنند که از تلخی آن اشگ ناهید سرازیر می شود. با اینکه درمان موثر واقع می شود داراب از ناهید دلسرد شده و او را که باردار شده است به نزد فیلقوس باز می گرداند

شبی خفته بد ماه با شهریار
پر از گوهر و بوی و رنگ و نگار

همانا که برزد یکی تیز دم
شهنشاه از آن دم زدن شد دژم

گیایی که سوزنده ی کام بود
به روم اندر اسکندرش نام بود

بمالید بر کام او بر پزشک
ببارید چندی ز مژگان سرشک

دل پادشا سرد گشت از عروس
فرستاد بازش بر فیلقوس

ناهید پسری به دنیا می آورد که او را اسکندر می نامد. فیلقوس بخاطر ترس از سرافکنندگی، تولد نوزاد از ناهید را پنهان نگاه داشته و اسکندر را فرزند و جانشین خود می خواند. در ایران داراب از همسری صاحب پسری می شود که او را دارا می نامد بنا بر گفته فردوسی اسکندر و دارا برادر ناتنی هستند که بعد از رسیدن به شهریاری سه بار به جنگ هم می روند. بعبارت دیگر در شاهنامه، اسکندر نژاد ایرانی از طرف پدر و رومی از جانب مادر دارد

چو نه ماه بگذشت بر خوب چهر
یکی کودک آمد چو تابنده مهر

همی گفت قیصر به هر مهتری
که پیدا شد از تخم من قیصری

نیامد کس نام داراب به بر
سکندر پسر بود و قیصر پدر

و زان پس که ناهید نزد پدر
بیامد زنی خواست داراب دگر

همان روز داراش کردند نام
ز فرزند ناهید کهتر به سال

ایا این داستان فردوسی با واقعیت تولد اسکندر همخوانی دارد؟ ایا فردوسی ناگاه از نژاد اسکندر بوده است؟ چرا فردوسی فیلقوس را رومی دانسته است؟ ایا فردوسی آگاهانه برای ایرانی بودن اسکندر و برادریش با دارا تاریخ سازی کرده است؟

انچنان که منابع تاریخی بیان می کنند، پدر اسکندر فیلیپ دوم (فیلیقوس) پادشاه مقدونیه و مادرش المپیا دخترب نیوپیتولموس یکم از پادشاهان یونان می باشد. او در سال ۳۵۶ پیش از میلاد در شهر پلا پایتخت مقدونیه بدنیا می آید و تا سن ۱۶ سالگی تحت تعلیم ارسطو رشد می کند

در مورد تولد اسکندر افسانه پردازی شده است از جمله اینکه المپیا پیش از همبستری با فیلیپ بار دار بوده یا اینکه پدر اسکندر پادشاه خدایان زیوس می باشد. گویند که اسکندر در جشن ازدواج پدرش با برادرزاده یکی از سرداران بنام اتالوس بخاطر شایعات در باره تولد و برای نیمه-مقدونی بودنش مورد اهانت او قرار می گیرد. اسکندر جام شرابی را بسوی اتالوس پرتاب کرده و فریاد می زند که ای رذل، مرا حرام زاده می خوانی؟

یک فرضیه این است که فردوسی داستان را چنین بیان کرده است که اسکندر را فرزند داراب و برادر دارا جلوه دهد تا شکست ایران از کشوری بیگانه را روایت نکند. شاید نسبت دادن نژاد اسکندر به خاندان هخامنشی برای جبران سرافکنندگی از شکست در برابر بیگانه بوده است. فردوسی تلویحا بیان می کند که جنگ دارا و اسکندر ناشی از اختلاف بین دو برادر بوده و سلطه مقدونیه بر ایران ادامه سلسله هخامنشی می باشد

فرضیه دیگر این است که فردوسی یاد آوری می کند که ایرانیان در مقابل بیگانگان براحتی شکست نمی خورند ولی در برابر خویشان (رستم و شغاد) و هموطنان (رستم و اسفندیار) آسیب پذیر هستند. شاید فردوسی پیامی چون "ز که نالیم که از ماست که بر ماست" را به خواننده رسانده تا او را نسبت به دشمنان خانگی و خیانتکاران خودی هشدار دهد به درستی

قصه فردوسی را از سرودن داستان تولد اسکندر به آن گونه که بیان کرده است نمی توان دریافت. با ستایش از مهارت حکیم توس در سرودن این داستان، نمی توان با مراجعه به شواهد تاریخی نیمه-ایرانی بودن اسکندر را مورد تایید قرارداد